

*Роман Сергійович Кваша,
науковий співробітник відділу проблем
кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор філософії в галузі права
ORCID: 0000-0003-4284-4917*

ВІЙНА ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізувала проблематику війни як кримінологічного, кримінально-правового, міжнародно-правового, політологічного феномену. Очевидно, що вивчення війни, її форм і видів у ХХІ столітті здатне сприяти створенню ефективної системи протидії насильству як міждержавному феномену. Війни з'являються одночасно з виникненням держави. Війна як прояв політичного насильства сьогодні є всесвітньою проблемою. У контексті російсько-української війни посилився науковий інтерес до правової природи цього явища. Так, існує думка, що війна є одним із інструментів політичної форми насильства [1, с. 22]. Пріоритетним напрямом державної політики України у сфері права є мінімізація наслідків російської воєнної агресії. Чи можна було передбачити такий розвиток подій? Звісно, що так. Як відзначають вчені, «війна між двома країнами – членами ОБСЄ – Росією та Грузією – змусила усвідомити, що питання вибуху нових «гарячих» конфліктів у Європі знову актуалізується» [2, с. 81].

Отже, нова війна з боку росії в сучасній Європі була не випадковістю, а реальною можливістю, яка у 2014 році трансформувалася в дійсність. Саме тому її слід розглядати як явище, що потребує не лише політико-правової оцінки, а й окремого кримінологічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом насильство в різних його проявах було предметом досліджень вітчизняних науковців, зокрема таких, як: М. Бабаєв, Ю. Баулін, І. Богатирьов, В. Василевич, Б. Головкін, В. Голіна, В. Горбачевський, О. Григор'єва, В. Гришук, О. Гумін, О. Гуртовенко, І. Даньшин, О. Джуза, О. Дудоров, З. Загинець-Заболотенко, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Ігнатов, А. Йосипів, Л. Наконечна, В. Навроцький, А. Савченко, Г. Собко, В. Тацій, В. Тихий, М. Хавронюк, О. Храмцов, П. Фріс, В. Шакун та ін. Слід виокремити наукові праці, присвячені безпосередньо проблематиці війни, у творчих доробках таких кримінологів, як О. Бандурка, В. Батиргарєєва, В. Дрьомін, О. Костенко, О. Литвинов, Г. Мальяр, Ю. Орлов, В. Сокурєнко, В. Туляков.

Водночас проблематиці війни вітчизняні кримінологи ще не приділили достатньо уваги.

Метою статті є встановлення природи війни як форми політичного насильства в контексті триваючої російської агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Війна, примус, погроза, агресія є виявами насильства й закріплені в багатьох статтях Кримінального кодексу України. Отже, війна у своєму класичному розумінні переважно є фізичною формою насильства. Передбачуваним було переростання протягом 2014–2022 років російсько-української війни з так званої *гібридної у відкрити повномасштабну*.

Терміни «війна», «агресивна війна» закріплені в Кримінальному кодексі України у статтях 43-1, 297, 427, 436–438, 443, 444. У кримінологічній науці імперативом є інтерес до поняття війни в різних формах її ведення у XXI столітті. Гібридна агресія є прихованою формою війни. Тому війна – це не завжди відкрита форма насильства.

Насильство вчиняють як окремі особи, так і групові (колективні) утворення, а також держави. Російська федерація є прикладом вчинення насильства проти незалежної держави – спочатку у гібридній формі, а згодом шляхом відкритої збройної агресії.

Війна є поняттям, наближеним до поняття колективного збройного насильства, проте не є тотожним останньому. Збройне насильство на пострадянському просторі – це складна та багатогранна проблема, воно пов'язане з політичною ідеологією російської федерації, яка ґрунтується на тоталітарних методах організації внутрішнього державного життя, агресивній експансії проти інших народів, консервуванні культурної відсталості і руйнуванні розвинутих цивілізацій. Тому слід погодитись із тим, що «русскій мір» як основа рашизму – оновленої версії фашизму, став синонімом звірств російських окупантів в Україні [3]. Збройне насильство сьогодні залишається традиційним і поширеним інструментом досягнення соціально-політичних цілей. Збройне насильство можна вважати крайньою формою політичного насильства [4, с. 16]. Через збройне протистояння вирішуються такі питання, як контроль над державною владою, реалізація права на самовизначення народів, територіальні суперечності, ідеологічні протиріччя, етнополітичні проблеми, міждержавне суперництво, захист власної території від агресора або захоплення територій, боротьба за ресурси, боротьба за домінування у світі тощо [5, с. 31]. Отже, попри суміжність цих понять, збройна агресія не дорівнює поняттю війни. І не лише тому, що сучасна російсько-українська війна розпочалась як гібридна. Але згадаємо й так звану холодну війну за часів Радянського Союзу. Холодна війна – це політичне, ідеологічне, військове та економічне (не збройне насильницьке) протистояння між головними опонентами – США та СРСР після Другої світової війни. Між цими наддержавами не було відкритого насильства, але відбувалось систематичне протистояння в інших формах: гонка озброєнь, зокрема ядерних; створення військових блоків; пропаганда та ідеологічне суперництво; шпигунство тощо.

Сучасні вітчизняні кримінологи наголошують на тому, що «холодна війна у досягненні військового паритету з протилежними військово-політичними союзами сприяла накопиченню новітнього озброєння, що суттєво залежить від збільшення ВВП та національного доходу держави» [6, с. 70].

Очевидно, що «холодна війна» і «гібридна війна» є близькими за змістом поняттями, однак не є тотожними. Під час холодної війни не відбувалось прямого військового зіткнення держав, тоді як гібридна війна сучасності включає як невійськові, так і військові засоби для досягнення політичної мети. Очевидно, що методи ведення гібридної війни доволі відомі, проте масштабність, комплексність та технології їх застосування росією проти України стали новими не лише для нашої країни, а й для світової системи безпеки. У ході гібридної агресії переважають невоєнні методи з опорою на військову силу [2, с. 451].

О. Власюк щодо терміна «гібридна війна» відзначає, що він набув поширення в середовищі політиків та експертів. Проте, на його думку, її особливості та зміст більш повно відображені в концепції «війн четвертого покоління». Це війни, які характеризуються стиранням відмінностей між безпосередньо війною і політикою, між залученими до неї військовими та цивільним населенням [2, с. 464].

Слід відзначити, що науковці використовують поняття «кримінологія війни». Так, В. Сокурченко запропонував бачення кримінології війни як інтегративного напрямку кримінологічних досліджень і заснованої на ньому практики протидії злочинності (кримінологічна практика) має на меті гно-

сеологічну специфікацію та прикладну інституціоналізацію відповідних інтелектуальних і безпосередніх кримінально-превентивних практик під запити зниження частоти відтворення збройних конфліктів та інтенсивності порушень фундаментальних прав людини, що відбуваються в їх контексті. Сформовано авторське бачення предмета кримінології війни, що охоплює 10 базових складових: війна як суспільно-політичний, колективно-психологічний феномен; кримінологічна феноменологія війни (злочинна війна та злочинність війни); детермінація злочинів війни; особистість злочинця; механізм індивідуальної злочинної поведінки; жертви війни (кримінологічна віктимологія війни); кримінологічна феноменологія та детермінація зумовлених війною кримінальних правопорушень; протидія злочинам війни та пов'язаним з війною кримінальним правопорушенням; кримінологічне забезпечення перехідного правосуддя; кримінологічна феноменологія, детермінація та протидія глобальним кримінальним та криміногенним ефектам збройного конфлікту [7, с. 28]. На нашу думку, це доволі дискусійний підхід, за якого можна прогнозувати розроблення вченими таких «галузей», як «кримінологія крадіжки», «кримінологія підкупу» тощо, що видається утопічним.

Війна як форма політичного насильства є об'єктом вивчення багатьох суспільних наук, зокрема кримінології. Так, поняття насильства у нормах Кримінального кодексу України закріплено в різноманітних лінгвістичних варіаціях: агресія, примус, погроза, війна. Насильство і агресія – це суміжні, проте автономні поняття. У кримінологічній науці сталим є розуміння співвідношення цих понять як: насильство – широке поняття, тоді як агресія – один з його проявів. Будь-який акт агресії – це насильство, тоді як не будь-яке насильство – це агресія.

У кримінологічній науці зміст поняття «насильство» повинен встановлюватися на підставі різноманітних прийомів тлумачення – системного, лінгвістичного тощо. І хоча явище є первинним, а термін, який відбиває його зміст, похідним, слово є засобом донесення сутності поняття до широких мас населення. Лінгвістичне тлумачення полягає у «з'ясуванні змісту кримінально-правової норми шляхом розкриття змісту слів, термінів, термінологічних зворотів, нормативних речень, встановлення синтаксичного зв'язку між ними за допомогою правил граматики, орфографії, пунктуації, фразеології» [8, с. 27]. Поняття «насильство» застосовується в українській мові як «1) застосування фізичної сили до кого-небудь; 2) застосування сили для досягнення чого-небудь; *примусовий* вплив на когось, щось» [9] (курсив мій. – Авт.). Вище ми згадували про примус як прояв насильства. Політичне насильство визначають як процес порушення одним учасником політичних відносин прав іншого шляхом впливу, фізичної сили, примусу чи психологічного тиску для підкорення його поведінки власній волі, завдання шкоди і досягнення певних політичних цілей у процесі боротьби за владу, її утримання, використання і захисту [10, с. 9].

Можна сформулювати логічний ланцюг: насильство – політичне насильство – війна як співвідношення загального, особливого та одиничного. Поняття насильства є доволі дослідженим у кримінальному праві, політичне насильство як його різновид досліджується в контексті політичної влади та політичних мотивів, тоді як війна розглядається як найбільш небезпечна та організована форма політичного насильства.

Війна та політичне насильство не є самостійними підставами кримінальної відповідальності в статтях Кримінального кодексу України, отже, не можна їх вважати кримінально-правовими категоріями. Водночас термін «війна» (або ж «Друга світова війна») міститься у статтях КК України, зокрема таких: ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого», ст. 427 «Здача або залишення ворогові засобів ведення війни», ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 437 «Злочин агресії», ст. 438 «Воєнні злочини», ст. 443 «Посягання на

життя представника іноземної держави», ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист».

І попри це серед дисциплін юридичного циклу лише в межах кримінології війна є предметом дослідження. На думку В. Сокурєнка, феномен воєнних злочинів за сучасних умов не може бути адекватно досліджений, описаний, пояснений у традиційних предметних межах кримінології. Є потреба у виокремленні окремої галузі (підгалузі) сучасної кримінології – кримінології війни. Остання має охоплювати не лише воєнні злочини, а й феномен, детермінацію, прояви, жертв агресивної війни та супутніх їй злочинів. Кримінологія війни може претендувати на відносно автономний ґносеологічний статус у новітніх контурах і глибинах кримінологічних предметного поля, саме того поля, що заграло інакшими фарбами на тлі викликів епохи постмодерну, а надто найбільш гострих та антигуманних проявів диктатур контрреальностей [11, с. 601–602]. На нашу думку, це надто вузький підхід. Війна є крайнім проявом політичного насильства. Слід ставити питання про політичну кримінологію. О. Костенко неодноразово наголошував на існуванні нового наукового напрямку – політичної кримінології [112, с. 102]. Вважаємо, саме в межах політичної кримінології доречно досліджувати поняття війни, проте не можна ставити питання про окрему галузь кримінології – кримінологію війни. Війна є крайнім проявом колективного політичного насильства, боротьбою за владу. Війна не є феноменом поза соціально-політичною системою, існує в її межах і має зв'язки із іншими елементами. Тому війна є об'єктом дослідження в межах політичної кримінології.

Висновки. Російська воєнна агресія не була абсолютно непередбачуваним явищем, оскільки агресія росії проти Грузії у 2008 році стала об'єктивною передумовою ескалації політичного насильства з боку росії проти європейських держав. За таких обставин війну слід розглядати як теоретико-прикладну кримінологічну проблему, дослідження якої має важливе значення для вироблення ефективної державної політики у сфері національної безпеки.

Поняття насильства є доволі дослідженим у кримінології на відміну від політичного насильства та війни. Політичне насильство пов'язане з поняттям політичної влади та політичних мотивів, тоді як війна – найбільш небезпечна та організована форма політичного насильства. Сформульовано логічний ланцюг: насильство – політичне насильство – війна як співвідношення загального, особливого та одиничного. Лише кримінологія, маючи міждисциплінарний характер, досліджує такий предмет, як війна в контексті політичного насильства.

Піддана критиці позиція про виокремлення окремої галузі сучасної кримінології – кримінології війни. На нашу думку, це надто вузький підхід. Війна є крайнім, найбільш небезпечним і організованим проявом колективного політичного насильства.

Російсько-українська війна – різновид організованого політичного насильства, застосованого росією проти незалежності України з метою позбавлення українців національної ідентичності. Війна як кримінологічна проблема постає не лише як політичний чи воєнний феномен, а як масштабна, організована й колективна форма політичного кримінально караного насильства, що характеризується специфічними причинами, механізмами виникнення та розвитку, а також масштабними соціально-правовими наслідками.

Список використаних джерел

1. Слюсар В. М. Війна як форма насилля у процесі соціальних трансформацій. *Мандрівець*. 2016. № 3. С. 21–25.
2. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

3. Денищенко Д. В. Збройне насилля на пострадянському політичному просторі як атрибут ідеології росії. *Політикус: науковий журнал*. 2023. Випуск 5. С. 31–40. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.5>
4. Бадер А. В. Збройне насилля як вид політичного насилля. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. Випуск 1. С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.02>
5. Денищенко Д. В. Збройне насилля як фактор трансформації політичного простору: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 052. Полтава, 2025. 322 с.
6. Кріцак І. В. Військова кримінологія в історичній ретроспективі та її подальший розвиток з позицій реалій нинішнього дня. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 4. С. 69–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.15>
7. Сокуренько В. В. Кримінологія війни: зміст та концептуальні засади формування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2(29). С. 11–30. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.01>
8. Загинець З. А. Кримінально-правова герменевтика: монограф. Київ: АртЕк, 2015. 380 с.
9. Насильство. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <https://cutt.ly/hnSXOXu>
10. Кравченко В. Ю. Трансформація феномену політичного насилля: чинники, механізми та тенденції: дис. ... канд. політ. наук. 23.00.01. Дніпропетровськ, 2015. 239 с.
11. Сокуренько В. В. Кримінологія війни крізь призму корупційної складової: важливі аспекти стратегій і тактик протидії злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 598–602. URL: https://lsej.org.ua/11_2022/145.pdf; DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/145>
12. Костенко О. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2020. 812 с.

References

1. Sliusar V. M. Viina yak forma nasyllia u protsesi sotsialnykh transformatsii. *Mandrivets*. 2016. № 3. S. 21–25 (in Ukr.).
2. Vlasiuk O. S. Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky: Vybr. nauk. pratsi. Kyiv: NISD, 2016. 528 s. (in Ukr.).
3. Denyshchenko D. V. Zbroine nasyllia na postradianskomu politychnomu prostori yak atrybut ideolohii rosii. *Politikus: naukovyi zhurnal*. 2023. Vypusk 5. S. 31–40. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.5> (in Ukr.).
4. Bader A. V. Zbroine nasyllia yak vyd politychnoho nasyllia. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*. 2020. Vypusk 1. S. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020.1.02> (in Ukr.).
5. Denyshchenko D. V. Zbroine nasyllia yak faktor transformatsii politychnoho prostoru: dys. doktora filosofii za spetsialnistiu 052. Poltava, 2025. 322 s. (in Ukr.).
6. Kritsak I. V. Viiskova kryminolohiia v istorychnii retrospektyvi ta yii podalshyi rozvytok z pozytsii realii nynishnoho dnia. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 4. S. 69–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.15> (in Ukr.).
7. Sokurenko V. V. Kryminolohiia viiny: zmist ta kontseptualni zasady formuvannia. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2023. № 2(29). S. 11–30. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.01> (in Ukr.).
8. Zahynei Z. A. Kryminalno-pravova hermenevtyka: monohraf. Kyiv: ArtEk, 2015. 380 s. (in Ukr.).
9. Nasylstvo. *Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy*. URL: <https://cutt.ly/hnSXOXu> (in Ukr.).
10. Kravchenko V. Yu. Transformatsiia fenomenu politychnoho nasyllia: chynnyky, mekhanizmy ta tendentsii: dys. kand. polit. nauk. 23.00.01. Dnipropetrovsk, 2015. 239 s. (in Ukr.).
11. Sokurenko V. V. Kryminolohiia viiny kriz pryzmu koruptsiinoi skladovoi: vazhlyvi aspekty stratehii i taktyk protydii zlochynnosti. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 11. S. 598–602. URL: https://lsej.org.ua/11_2022/145.pdf; DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/145> (in Ukr.).

12. Kostenko O. U svitli sotsialnoho naturalizmu (vybrane): vybrani tvory. Kyiv: PALYVODA A. V., 2020. 812 s. (in Ukr.).

Кваша Р. С. Війна як форма політичного насильства: кримінологічний вимір

У кримінологічній науці імперативом є інтерес до поняття війни в різних формах її ведення у ХХІ столітті. Гібридна агресія є прихованою формою війни. Тому війна – це не завжди відкрита форма насильства.

Поняття насильства є доволі дослідженим у кримінології на відміну від політичного насильства та війни. Політичне насильство пов'язане з поняттям політичної влади та політичних мотивів, тоді як війна – найбільш небезпечна та організована форма політичного насильства. Сформульовано логічний ланцюг: насильство – політичне насильство – війна як співвідношення загального, особливого та одиничного. Лише кримінологія, маючи міждисциплінарний характер, досліджує такий предмет як війна в контексті політичного насильства.

Піддана критиці позиція про виокремлення окремої галузі сучасної кримінології – кримінології війни. На нашу думку, це надто вузький підхід. Війна є крайнім, найбільш небезпечним і організованим проявом колективного політичного насильства.

Російсько-українська війна – різновид організованого політичного насильства, застосованого росією проти незалежності України з метою позбавлення українців національної ідентичності. Війна як кримінологічна проблема постає не лише як політичний чи воєнний феномен, а як масштабна, організована й колективна форма політичного кримінально караного насильства, що характеризується специфічними причинами, механізмами виникнення та розвитку, а також масштабними соціально-правовими наслідками.

Ключові слова: політичне насильство, гібридна війна, холодна війна, агресія, політична кримінологія, політичний мотив, збройна агресія, організована форма, колективне насильство, державна політика.

Kvasha R. S. War as a form of political violence: criminological dimension

The Russian-Ukrainian war actualized the problems of war as a criminological, criminal-legal, international-legal, political-scientific phenomenon. It is obvious that the study of war, its forms and types in the 21st century can contribute to the creation of an effective system of countering violence as an interstate phenomenon. Russian military aggression was not an absolutely unpredictable phenomenon, since Russia's aggression against Georgia in 2008 became an objective prerequisite for the escalation of political violence by Russia against European states. Under such circumstances, the war should be considered as a theoretical example of a criminological problem, the study of which is of great importance for the development of effective state policy in the field of national security.

The terms “war”, “aggressive war” are enshrined in the Criminal Code of Ukraine in Articles 43-1, 297, 427, 436–438, 443, 444. In criminological science, it is imperative to be interested in the concept of war in various forms of its conduct in the 21st century. Hybrid aggression is a hidden form of war. Therefore, war is not always an open form of violence.

It is obvious that the “cold war” and “hybrid war” are close in meaning, but are not identical. During the Cold War, there was no direct military clash of states, while the hybrid war of today includes both non-military and military means to achieve a political goal.

The concept of violence is quite well studied in criminology, unlike political violence and war. Political violence is associated with the concept of political power and political motives, while war is the most dangerous and organized form of political violence. A logical chain is formulated: violence – political violence – war as a relationship between the general, the particular and the individual. Only criminology, having an interdisciplinary nature, studies such a subject as war in the context of political violence.

The position on the isolation of a separate branch of modern criminology – the criminology of war is criticized. In our opinion, this is too narrow an approach. War is the extreme, most dangerous and well-organized manifestation of collective political violence.

The Russian-Ukrainian war as a type of organized political violence used by Russia against the independence of Ukraine in order to deprive Ukrainians of their national identity. War as a criminological problem appears not

only as a political or military phenomenon, but as a large-scale, organized and collective form of political criminally punishable violence, characterized by specific causes, mechanisms of origin and development, as well as large-scale socio-legal consequences.

Keywords: political violence, hybrid war, cold war, aggression, political criminology, political motive, armed aggression, organized form, collective violence, state policy.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-310-316

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026